

yurttaşın HES tepkisi

Hidrolik potansiyelimizin değerlendirilmesinde toplum yararı gözetilmeksizin, derelerimiz piyasacı bir anlayışla özel sektöre devredilmektedir. Hidroelektrik santraller bilimsel ölçütlerle, havza planlaması temelinde, yerel halkın onayı alınarak projelendirilmek yerine; ciddi çevre tahribatları yaratılarak, her türlü denetimden uzak, tamamen şirket kârlılığı temelinde yapılmaktadır.

Giriş

Suyun enerji amaçlı kullanımı, barajlı (biriktirmeli) ve regülatörlü (biriktirmesiz) yapılan santrallerden elektrik üretimi şeklindedir. Su, dere yatağından alındıktan sonra, düşüş sağlanabilecek uzaklıkta, belli bir kottan düşürülerek su türbinlerinin döndürülmesi yoluyla elektrik üretilmektedir.

2001 yılında çıkarılan Elektrik Piyasası Kanunu ve bu kanuna istinaden 2003 yılında çıkarılan “Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” ile hidrolik kaynağa dayalı elektrik üretim faaliyetleri tümüyle özel sektör eliyle yürütülmektedir. Elektrik üretim amacıyla özel sektör firmaları ile Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü arasında Su Kullanım Hakkı Anlaşması imzalanmaktadır. Şirketler ile imzalanan su kullanım hakkı anlaş-

maları ile hidroelektrik enerji üretim tesisi kurma ve işletme amacı doğrultusunda suyun kullanım hakkı verilmektedir.

Türkiye’de bir yanda yöre halklarının isyan ettiği, diğer yanda firmaların HES projeleri için birbirleriyle yarıştığı, akarsuların denetimsiz biçimde özel sektöre devredilmesiyle HES lisansı borsasının oluştuğu, lisansların ticari metaya dönüştüğü büyük bir karmaşa yaşanıyor.

Hidrolik kaynağa dayalı elektrik üretim faaliyetlerine dönük yurttaş tepkileri son yıllarda artarak devam etmektedir. Ülkemizin dört bir yanında, tarihsel mirasın hiçe sayılması, santral inşaatı hafriyatlarının derelere akıtılması, derelerin susuz kalması, doğal yaşam alanlarının yok edilmesi gibi gerekçelerle hidroelektrik santrallere (HES) karşı tepkiler görülmektedir.

HİDROELEKTRİK POTANSİYELİMİZİN GELİŞİM DURUMU (KASIM 2014)					
Projelerin Aşaması		Adet	Kurulu Kapasite (MW)	Yıllık Üretim (GWh/yıl)	Üretim Oranı (%)
İŞLETME	Dsi	65	12 369	43 357	26,4
	Özel Sektör	352	8 869	30 830	18,7
	Diğer	76	2 331	8 463	5,1
	TOPLAM	493	23 569	82 650	50,2
İNŞAAT	Dsi	4	1 940	6 161	3,7
	Özel Sektör	140	6 255	18 779	11,4
PLANLAMA -PROJE	Dsi	81	1 491	5 153	3,1
	Özel Sektör	780	14 843	52 042	31,6
GELİŞTİRİLEN POTANSİYEL	Dsi (toplam)	150	15 800	54 671	33,2
	Özel Sektör (toplam)	1 272	29 967	101 651	61,7
	Diğer (toplam)	76	2 331	8 463	5,1
	GENEL TOPLAM	1 498	48 098	164 785	100

Kasım 2014 itibariyle HES'lerde durum.

Sularımız piyasalaştırılıyor

HES konusuna, “enerji ihtiyacı”, “yenilenebilir enerji”, “istihdam etkileri”, “enerjide dışa bağımlılığı azaltılması” şeklinde sadece teknik düzlemde veya santralin tipi, türbin yapısı, kurulu gücü, şebekeye bağlantı şekli gibi sadece mühendislik projesi temelinde değil tüm boyutları ile yaklaşmak durumundayız. Özellikle HES'lere dönük yerel direnişlerin itiraz nedenlerini ve HES'ler aracılığıyla sermaye birikim süreçlerini iyi anlamak zorundayız.

Kapitalizmin sınır tanımayan kâr hırsı, doğayı kirleten yapısı ekolojik dengeleri bozmaktadır. Kapitalizmin insanı sömüren ve yoksullaştıran karakteri, çevre için de geçerlidir. Kâr etme adına çevreyi de yoksullaştırmakta ve sömürmektedir. Bu yaklaşımın sonucu olarak, su, neo-liberal dönüşümün ticarileşme politikaları içinde artık bir toplumsal kaynak olmaktan çıkarılmıştır. Endüstriyel kullanım, tarımsal sulama içme ve kullanma ile enerji üretimi dahil suyun tüm kullanımı ticarileştirilmiştir.

Tümüyle özel sektörün kâr hırsına terk edilerek piyasalaştırılan enerji sektörü içinde, sularımız 49 yıllık anlaşmalarla devredilmesi ciddi ekolojik sosyal tahribat yaşanmasına neden olmaktadır.

Hidrolik potansiyelimizin değerlendirilmesinde toplum yararı gözetilmeksizin, derelerimiz piyasacı bir anlayışla özel sektöre devredilmektedir. Hidroelektrik santraller bilimsel ölçütlerle, havza planlaması temelinde, yerel halkın onayı alınarak projelendirilmek yerine; ciddi çevre tahribatları yaratılarak, her türlü denetimden uzak, tamamen şirket kârlılığı temelinde yapılmaktadır.

Su yapılarının planlama ve projelendirilmesi

Su yapıları; fizibilite, planlanma, inşaat ve işletme gibi farklı çalışma alanları bulundurması nedeniyle,

değişik meslek disiplinlerinin birlikte uzun süreli ve kapsamlı çalışmalarını gerektirir. Su yapıları ile yapı alanlarının etkileşim içerisinde olacağı hidrolojik ve jeolojik özelliklerinin yanı sıra; bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Su yapısının çevreden kopuk bir planlama ile ortaya konması durumunda hiçbir toplumsal fayda sağlanması mümkün değildir. Su yapıları projelendirilmesinde bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Su yapılarının planlama ve projelendirilmesinde bu temel ilkeye uyulmamaktadır.

Fizibilite raporları gerçekçi değil

Lisans almış birçok HES projesinde sonradan kurulu güç değişikliği yapılarak lisans tadilatına gidilmektedir. Kaynak kullanımına ait ölçümler çoğu zaman gerçeği yansıtmamaktadır. Enerji üretim şirketlerinin “bir an evvel” yatırıma geçmek üzere yaptıkları yoğun baskılar sonucu eksik ve yetersiz olan fizibilite raporlarının kısıtlı sürelerde inceleme zorunluluğu nedeniyle sağlıklı değerlendirilmemektedir. Üretim santralinin sisteme bağlantısında gerek güzergâh açısından gerekse mesafe açısından sorunlar yaşanmakta, bağlantı hatlarının geçtiği güzergâhlar da en az santral yeri kadar zarar görmektedir. Özellikle su yatağının değiştirilmesi ve bağlantı hatları güzergâhı üzerindeki çevre tahribatı bölge sakinlerinin haklı tepkisine neden olmaktadır.

HES projeleri için 2007 yılına kadar tüzel kişiler tarafından geliştirilen projeler ile yoğun başvuru yaşanmıştır. Bu projeler, şirket kârlılığı temelinde geliştirildikleri için eksik mühendislik çalışmalarından kaynaklı yoğun itirazlar üzerine 2007 yılından bu güne tüzel kişiler tarafından geliştirilen proje başvuruları sonlandırılmıştır.

Hidrolik ölçümlerde uzun yıllar ortalaması alınmıyor

Hidrolojide kullanılan genel kriterlerde, su yapısı için hidrolojik ve meteorolojik etütlere bağlı yapıların durumuna göre, akım değerlerinin en az 20 ila 25 yıllık süreleri kapsaması gerektiği belirtilmiştir. Ancak Elektrik Piyasası Yasası'ndan sonra ortaya konan projeler için bu normların kullanıldığını söyleyebilmek mümkün değildir.

ÇED sorunları

ÇED sürecinin amacı, yatırım faaliyetinin yol açabileceği tüm olumsuz çevresel etkilerin önceden tespit

HES'ler su yapıları ile birlikte havzanın bütünselliği içerisinde değerlendirilmeli, havza bütünlüğünde, bilimin ve tekniğin ışığındaki bir planlanmalıdır. Yöre insanların onayı olmayan enerji projeleri hayata geçirilmemelidir. HES'lerin planlama, projelendirme ve inşa aşamalarında çevreyi olumsuz etkilemeyecek veya çevresel etkinin en az olduğu süreçler tercih edilmelidir. İçinde yaşanan çevre bir maliyet unsuruna indirgenmemeli, tarihi, doğal ve kültürel doku korunmalıdır.

Fotoğraf Yusuf Yavuz

edilip gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaktır. HES projelerinin de nehir ekosistemleri üzerindeki olumsuz etkilerinin tespit edilmesi, önlenmesi, en aza indirilmesi veya bertaraf edilmesi için ÇED raporlarının hazırlanması ve uygulanması gerekir. (wwf)

ÇED Yönetmeliği, ilk yayınından bu güne oldukça sık değiştirilmektedir. ÇED Yönetmeliği uyarınca Hidroelektrik Santrallerde 17.07.2008 yılından önce 50 MW altı projeler, 17.07.2008 ile 25.11.2014 tarihleri arasında 25 MW altı projeler ve ile 25.11.2014 tarihindeki değişikliklerle birlikte 10 MW altı projeler ÇED'den muaf tutulmakta, bu projeler Seçme Eleme Kriterleri Uygulanacak Projeler Listesi (Ek-II) kapsamında yer almaktadır.

Özellikle nehir tipi santrallerin kurulu gücü düşüktür. Kurulu gücü düşük olan HES projelerinin ÇED Raporu hazırlamamaları çevresel sorunların artmasına neden olmaktadır. HES projeleri için Ek-1 ve Ek-2 uygulaması kaldırılmalı; kurulu güce bakılmaksızın, her HES projesi için ÇED süreci zorunlu olmalıdır.

Akarsu havzası içerisinde aynı dere üzerinde veya havzayı oluşturan farklı akarsu kollarında planlanan projelerin kümülatif etkilerinin ortaya konmamaktadır.

Halkın bilgilendirilmesi ve katılımı süreçleri doğru bir şekilde işletilmemektedir.

HES'lerin denetimsizliği

Proje hazırlanırken normlara uygun olmayan mühendislik çalışmalarının yapıldığı, birçok HES için gerekli ölçümlerin olmadığı, projelerin sanal değerler ile yapıldığı bilinmektedir. Bu durum ekonomik ve ekolojik sorunlar ile taşkın gibi ileride telafi edilemeyecek zararların oluşmasına neden olmaktadır. İlgili kamu kurumları bilimsel ölçüğe göre proje denetimi yapmak yerine, firmaların isteklerini onaylayan ya da müdahil olmayan bir tutumu sürdürmektedir. Bunun sonucu olarak da; mühendislik normlarına uymayan

denetimsiz projelerde, ya yapıya yönelik öncekinden daha fazla yatırım yapılarak iyileştirmeler söz konusu olmakta ya da tesisin kabulü firmanın sorumluluğuna bırakılarak işlemleri yapılmakta ve tesis işletmeye açılmaktadır. Bu durum her açıdan kamusal zarara yol açmaktadır.

Denetimin, proje aşamasının başından itibaren yerinde ve saha koşullarında gerçekleştirilmesi bir zorunluluk olmalıdır. Ancak HES yapıları için proje aşamasından inşaat aşamasına kadar tam bir denetimsizlik hâkimdir. Denetimin, kamusal kaynakları koruma, bilim ve mühendislik gereklerini yerine getirme noktasında, toplum yararı öncelikli olarak yapılması gereklidir. Ancak, enerji sektörü piyasalaştırılırken denetim de piyasa mantığı içinde özel şirketlere devredilmektedir.

Bazı tesislerin ek düzenlemelerinin, mühendislik kuralları yok sayılarak yapıldığı, imalatta açığa çıkan hafriyatların hiçbir kural gözetilmeden gelişi güzel döküldüğü, bazı firmaların daha fazla düşü sağlama adına üretim tesislerini taşkın yatağının içerisine yerleştirdikleri, özellikle “balık geçitlerinin” sadece yasak savma amacıyla yapıldığı gözlenmiştir.

Can suyu sorunu

Nehirlerdeki ekolojik dengenin korunması ve habitatların sürdürülebilirliği için hidroelektrik santrallerden nehir yatağına bırakılacak debi “can suyu” olarak adlandırılmaktadır.

Köylülerin en çok itiraz ettiği konulardan biri can suyudur. Can suyu her havza için ayrı ayrı belirlenmek yerine tek değerle geçiştirilmeye çalışılmaktadır. Uygulamada ise, can suyu şirketlerin tasarrufuna bırakılmış durumdadır.

Can suyu için de sağlıklı işleyen bir kontrol mekanizması oluşturulamamıştır. Su Kullanım Hakkı Anlaşması Yönetmeliğine göre, HES projesine esas alınan son on yıllık ortalama akımın en az %10'u olarak belirlenmektedir. Ancak HES projesinin bıraktığı can suyu miktarının tespiti için kurulan Akarsu Gözlem İstasyonlarının (AGİ) kurulumunda ve ölçümünün denetlenmesinde sorunlar yaşanmaktadır.

Ülkemiz HES çöplüğü olmaktadır

Yapılan ve yapılması planlanan HES yatırımları içerisinde Türbin-Generatör grubu (elektromekanik aksam) maliyetleri yatırımın nerdeyse yüzde 50'sini oluşturmaktadır. Çoğu yatırımcı firma elektromekanik

aksamı yurtdışı sermayeli şirketlerden temin etmektedir. Bu noktadan bakıldığında ülkemizde çok fazla katma değer artışı sağlamadığı görülmektedir.

Ülkemizdeki yatırımcılar gerek ucuz olması, gerek temin sürelerinin kısa olması gerekse ödeme koşullarının daha uygun olması sebebiyle daha çok Çin ve eski Doğu Avrupa ülkelerinin ürünlerini tercih etmektedir. Genelde kullanılan ürünler kalitesi belirsiz, tamamen ucuzluk ve kısa temin süresi nedeniyle tercih edilmiş ürünler olmaktadır. Ürün kalitesi ve uygunluğunu kontrol eden herhangi bir mekanizma kurulmadığından bu konuda tek belirleyici yatırımcı olmaktadır. Bu durumda orta vadede ülkemizin bir HES çöplüğü olması kaçınılmazdır.

Esnek çalışma ve taşeronlaşma uygulamaları

Şirketler, artan yatırım maliyetlerini düşürebilmek ve/veya geri alabilmek için yatırım ve işletme yapmaya çalışmaktadırlar. Bunun sonucu olarak da kalite, iş ve işletme güvenliğini ortadan kaldıran bir anlayış ortaya çıkmaktadır.

Yapım aşamasında olduğu gibi işletme aşamasında da taşeronlaşma başlamıştır. Yatırımcı firmalar işletmeleri taşeronlaştırarak birçok sorumluluktan kurtulmakta, taşeron (işletmeci) az sayıda elemanla birkaç tane santral çalıştırarak işletme maliyetini minimize etmektedir.

Sonuç

Yerel direnişlerde yurttaşların HES'lere yönelik tepkileri açıkça bir sorunun varlığına işaret etmektedir. Bunun için emek, meslek ve çevre örgütlerinin işaret ettiği çözüme odaklanılmalıdır. Bunun için: HES'ler su yapıları ile birlikte havzanın bütünselliği içerisinde değerlendirilmeli, havza bütünlüğünde, bilimin ve teknolojinin ışığındaki bir planlanmalıdır. Yöre insanlarının onayı olmayan enerji projeleri hayata geçirilmemelidir. HES'lerin planlama, projelendirme ve inşaa aşamalarında çevreyi olumsuz etkilemeyecek veya çevresel etkinin en az olduğu süreçler tercih edilmelidir. İçinde yaşanan çevre bir maliyet unsuruna indirgenmemeli, tarihi, doğal ve kültürel doku korunmalıdır.

KAYNAKLAR:

- Doğu Karadeniz HES Raporu, Elektrik Mühendisleri Odası
- 10 Soruda HES Gerçeği-wwf
- Eberliköse, Mustafa “Enerji Sektörünün Dönüşümü ve HES Sürecinde Birikim, Devlet ve Sınıflar”, Praksis Dergisi sayı 30-31
- Apaçık, Erdal “HES tahribatı Raporlandı”, Cumhuriyet Enerji Eki Sayı: 25